

Szathmári István
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Mai Magyar Nyelvi Tanszék

1. A "Sóhajtság a hajnalban" című költemény az 1906-os "Új versek" kötetben jelent meg. Maga a cím jellegzetesen Adyra vall. Nem elsősorban azért, mert három szóból áll (ezúttal a határozott névelőt is számítva), hanem inkább sajátos szerkezete és jelentése miatt. A szimbolista és impresszionista stílusban általában -- Adynál meg különösen -- gyakori az igéből -ás, -és képzővel létrehozott elvont főnév. Az ilyen szóalak -- mint a Sóhajtság is -- a cselekvést személytől elvonatkoztatva, általánosítva jelöli, éppen ezért a lényegét jobban kiemeli, továbbá sűrítettebb, nyomatékosabb és így hatásosabb.

Az "a hajnalban" időhatározóbeli névelő szemantikai funkcióját nem könnyű meghatározni. Gondolhatnánk arra, hogy -- 'az elmúlt este' jelentésű "az este", az 'ezen a héten' értelmű "a héten" kifejezéshez hasonlóan -- a következőt jelenti: az elmúlt hajnalban. De lehet az a névelőnek -- és talán ez a valószínűbb -- kiemelő szerepe is, hogy tudniillik éppen a "hajnal"-ról, a "hajnali idő"-ről van szó. És az sincs kizárva, hogy bele kell értenünk mindkét funkciót.

A címben kifejeződik bizonyos ellentét is. A "hajnal", a napfelkelte stb. ugyanis a maga szépségével, újat kezdésével pozitív hatású, felidézheti valami szebbnek, jobbnak a képét (ld. ÉKsz.). A "Sóhajtság" viszont legfeljebb valami, valami utáni vágyat, vágyakozást takar, amiről nem tudjuk, hogy beteljesül-e.

2. A címben jelzett -- és a szecesszió felé mutató -- "sóhajtság"-nak a tárgya -- vagyis hogy mi mindenre vágyott a költő -- a versben részletezve megjelenik.

A huszonhét soros, szakaszokra nem bomló, tehát a költő vágyait gyors egymásutánban előadó vers három szerkezeti egységre bontható. Az első hét sorban a lírai én a hajnali fényben az élet szépségét, gyönyöreit megtestesítő város felé fordul. A következő négy sor a hajnalnak és a "Csodá-

latos Élet"-nek a dicsérete; a költő vágya tulajdonképpen: úgy élni, mint a város. A harmadik rész az élet akkor elképzelt örömeinek -- szinte kamaszos életvágyról tanúskodó -- szecessziós felsorolása, ami azonban magába rejti mindjárt a szintén szecessziósnak tekinthető lemondást is.

3. Mi teszi alapjaiban szecesszióssá ezt a verset? Röviden így jelölhetjük meg: mindenekelőtt a mögötte lévő és szinte minden sorában, sőt szavában megnyilvánuló életszemlélet, életfelfogás.

Király István monográfiájában kifejti, hogy Ady az elemzett vers megszületése idején -- egyfajta lázadásként is -- arról a világról álmódott, "ahol csak egy igazság lesz: az élet... s ahol bűn lesz a boldogtalanság". Emellett azonban hatott rá "a dekadens, mohó élvezetigenlés" is (ld. Király István 1972, I, 321--5). Aztán "az ideges, a parfümös élet, a szép formáknak és új ingereknek nagyszerű, nem sejtett élete" vonzotta a költőt (uo. 283). Továbbá "amit a magányos kereső a maga tehetetlenségében nem tudott elérni: úgy érezte, képessé teszi arra a pénz" (uo. 378--81). De ugyanakkor azt is érezte, hogy mindez egyszersmind elérhetetlen: "Óh, Élet milyen nagy és szép Minden tájad, melyet el nem érünk" -- írta a "Bolyongás Azur-országban" című versében. Ahogy Király István utal rá, "ki merte beszélni (tudniillik Ady) az irigység démoni, gyilkos indulatait is: »És mind a másé«" (hét ízben, ld. Király i. m. I, 364).

Innen származnak tehát a "Sóhajtás hajnalban" című vers fő szecessziós vonásai:

a) Nyilván legjellemzőbb az életkultusz. A nagybetűs és még a "csodálatos" jelzővel is ellátott, már-már szimbólummá váló "Élet" az emberi létnek, boldogságnak valamiféle teljességét jelenti. Ennek mintegy a kellékeit, alkotóelemeit -- mint vágyott dolgokat -- a harmadik rész sajátos ismétléses formájában (ld. később) fel is sorolja a költő: öröm, pénz, erő, asszony, kéj, szándék (akarat), s ezek -- az utolsó sorok szerint -- beletartoznak a "szép" és "szent" "minden"-be. De a sokszínű életet jelképezi a "pírban fürdő Szépséges világ", a "Rejtelmes, fényes Ezer puha fészku Gyönyörű város" -- egyébként a költő mintája minden bizonnyal Párizs volt és talán Budapest is --, továbbá a hajnalban meginduló mozgás zaja, a "szent hajnalzengés". És az így felfogott "élet" olyan, mint a szímfőnia, vagyis magán hordozza -- az ÉKsz. megfogalmazásában --

ennek a nagyszabású, több tételes zenekari műnek a sajátosságait, mindenekelőtt több hangnak kellemes hatású együttes zengését.

b) De jellemző a versre az erotika is. A "gyönyörű város" leírásának szinte minden sorában -- rejtve vagy nyíltabban kimondva -- ott találjuk:

Óh, pírban fürdő
Szépséges világ,
Pihent testeknek
Boldog, lomha kéje,
Rejtelmes, fényes
Ezer puha fészki...

Aztán az élet pozitívumai között szintén ott van az "asszony" és a "kék": "Mennyi asszony van" és "Mennyi új kék zsong".

c) És az egész költeményt áthatja a szépségkultusz, hisz a költő valójában az általa elképzelt "város"-nak, a "hajnal-zengés"-nek, az "Élet"-nek a kellemes vonásait írja le. Mindezt maguk a jelzők jól érzékeltetik: pírban fürdő, szépséges, fényes, boldog, puha fészki, gyönyörű, szent, csodálatos, szép.

d) Bizonyos álm- és mesevilág is megjelenik a versben: a "gyönyörű város" és a "csodálatos Élet" bemutatásában, még akkor is, ha ott szerepel az "És mind a másé". Aztán a "város", az "Élet" minden bizonnyal beletartozik Ady egyéni mítoszvilágába is.

e) Végül az "én"-kultuszt is felfedezhetjük a versben. Bár Ady nem első személyben beszél, de ahogy láttatja a várost, az életet, az nagyon is magáról a költőről árulkodik. Az "És mind a másé" már-már ironikus, gúnyos megállapítás pedig közvetlenül a költő válasza az élet örömeit előszámláló felkiáltásokra.

4. Az eddig elmondottakból egyenesen következik, hogy a szecesszióra jellemző hangulati telítettségnek, a dekoratívításnak, a stilizálásnak, valamint az egyéni stílusnak számos jelenségét megtaláljuk a vers nyelvi-stiliztikai eszközei között. Emeljük ki a legfontosabbakat.

A) Verselés és zeneiség

A vers akusztikai felépítése korántsem szokványos. A kétütemű rímtelen huszonhét sor három szerkezeti egysége mintha a hangzásban is különbözne. Az első rész "megállapí-

tásai" sejtelmesen, "lomhán és kéjesen" hömpölyögnek. A következő négy sor ünnepélyesebb, amit az ezt lezáró -- és a vers lényegét kifejező -- óhajtó mondat is jelez: "Be jó volna élni". A tizenkét soros litániaszerű ismétlést meg "a vádoló keserűség" (Király i. m. 338) ironikussá teszi. A litánia -- mint ismeretes -- párbeszédes formájú, hosszú könyörgő ima. Nos, ebben a versben a mennyi felkiáltó szerepű kérdő névmásból és az utána következő alanyból, valamint állítmányból összetevődő, az élet pozitívumait felsoroló felkiáltó mondatok ("Mennyi öröm zúg", "Mennyi arany cseng" stb.) magasabb hangfekvésben hangzanak, és bizonyos áradás, továbbá fokozás érvényesül bennük, ami aztán a "Mennyi minden van, Mennyi szép minden, Mennyi szent minden..." stilizált, "bővülve tovahullámzó szerkezetben" (Szabó Zoltán 1982, 263) tetőződik. Itt mintha meg is gyorsulna a tempó, hogy aztán hetedszer hangozzék el a -- szecesszióra is valló -- "És mind a másé" kijelentés, pontosabban inkább felkiáltás. Egyébként ezek a kissé mélyebb hangfekvéssel ejtett, szó szerint ismétlődő válaszok -- a litániához hasonlóan -- monotonná is változtatják a harmadik részt.

Megemlíthetjük még, hogy különösen az első szerkezeti egységben érvényesül a hangszimbolika, a mondanivalónak meghatározott hangokkal, hangkapcsolatokkal történő aláfestése. Aztán megjelenik több igen kifejező hangutánzó szó: "hajnal-zengés", "öröm zúg", "arany cseng", "kék zsong"; és néhány alliteráció is: "És mind a másé", "Mennyi minden van, Mennyi szép minden, Mennyi szent minden".

B) Szó- és kifejezéskészlet

Ebben a versben igazolódik maradéktalanul, hogy a szecesszióknak a szó és a kifejezés a leghatásosabb eszköze: a kezdő Óh-tól a záró másé szóalakig szinte minden lexikai elem -- önmagában és a megfelelő szerkezetben -- a költemény szecessziós jellegének a szolgálatában áll.

Szinte a szépségben, az élvezetekben való "tobzódást" mutatják -- jelentésükkel, konnotációjukkal -- a következő lexikai elemek:

a) Főnevek: pír ('arcon, égbolton stb. piros szín; irodalmi használatú szó; ÉKsz.), kék ('a beteljesült, kielégüléssel járó jó érzés, gyönyör' ÉKsz.), öröm, arany, asszony, minden.

b) Melléknevek (jelzőként): szépséges (a szép-nek szecessziósan továbbképzett, választékos stílusértékű alakja), boldog, rejtelmes, fényes (a "fény" motívum -- a "dal" mel-

lett -- gyakori ekkoriban Adynál, "fénnyé és dallá finomult az élet" -- írja Király, i. m. 284), gyönyörű, szent ('a legnagyobb erkölcsi megbecsülésben álló, illetve a legbecesebb értékre irányuló vagy azt képviselő' ÉKsz.), csodálatos, szép.

c) Jelzős és egyéb szerkezetek, körülírások: "pírban fürdő... világ", "Pihent testeknek Boldog, lomha kéje" (ebbe az erotikus célzatú kifejezésbe még a lomha szó is belesimul, pejoratív értelem nélkül), "Ezer puha fészku... város" (a "puha fészku" különösen sok mindent asszociál), "szent hajnal-zengés", "új kéj zsong", "szép minden", "szent minden".

d) Igék: fürdik, pihen, él, zúg, (arany) cseng, (erő) küzd, (asszony) van, (új kéj) zsong, (szándék) tör. Az a tény, hogy ez utóbbi kifejezésben a tör ige mellett hiányzik a vonzat -- ez a költészetben és Adynál nem ritka -- valójában a többféle értelmezést teszi lehetővé (ld. Török Gábor 1974). Itt azonban inkább a "tör valamire, valami felé" kifejezésről van szó, amelynek a jelentése: 'nagy erővel igyekszik utat csinálni, eljutni valahová', illetve 'nagy erővel iparkodik valamit elérni'.

e) Indulatszók: még a kétszer előforduló Óh és Be indulatszó is a szecesszió felé mutat. Az óh ugyanis (az o-nak irodalmi használatú alakja) csodálkozást, tetszést, örömet fejez ki (ld. ÉKsz.). A be (valójában indulatszó-szerű határozószó) pedig ugyancsak a szépirodalomban fordul elő, és érzelmileg színezett mondatokban ezt jelenti: 'mily nagyon' (ÉKsz.). (Ld. még a Képek, szóképek című következő pontot is.)

C) Képek, szóképek

A szóképekről ugyanazt mondhatjuk el, mint előbb a szó- és kifejezőkészletről. Egyébként ezek oda is tartoznak, csak van valami többletük: a mögöttük rejtőző kép.

a) Metaforák. A "pírban fürdő..." szerkezet második eleme -- hasonlóság alapján -- sok mindent asszociál, ugyanígy a "puha fészku" jelzős szerkezet jelzett szava (felidézi az "otthon", a "hálószoba" stb. fogalmát). Valójában teljes metafora a hajnalban ébredő város jellemzéseként a "pírban fürdő, Szépséges világ" és a "Pihent testeknek Boldog, lomha kéje", illetve a "szent hajnal-zengés" kép. Úgyszintén az ez utóbbival megfeleltetett (kettőspont van utána) "Élet szimfóniája" és "Csodálatos Élet". Egyébként tipikus -- és szerencsés, mert kifejező -- szecessziós eljárás más művészetek terminus technicusainak a bevonása:

a "szimfónia"-ra utalás például -- mint már említettük -- sok mindent megéreztet az ezer színű életből.

b) Szinesztéziák. Találkozunk a szecesszióra valló szinesztéziákkal is (a szinesztézia különböző érzékterületeket összekapcsoló szóképek!); "hajnal-zengés": az inkább színekben jelentkező "hajnal"-nak és a zenei hangokat idéző "zeng"-nek az együtt szerepeltetése (az ilyen összetételi típus egyébként gyakori Adynál, többször kötőjellel írva). Továbbá "öröm zúg", "új kéj zsong": mindkettőben valamilyen érzés kötődik egy nagyon kifejező hangutánzó igéhez.

c) Megszemélyesítések. Megszemélyesítésféle érződik a következő kifejezésekben: "Pihent testeknek Boldog, lomha kéje"; "Mennyi erő küzd"; "Mennyi szándék tör". Mivel azonban a testek, az erő, a szándék mögött emberek vannak, ezek a szóképek a metonímiák közé is besorolhatók.

d) Szimbólumok. A nagy kezdőbetűvel írt "Élet" szimbólummá emelkedik: elvontabban és általánosabban, szinte filozófiai síkra állítva jelenti az életet. (Az ilyen típusú szimbólum gyakori Adynál és az impresszionista költőknél.)

D) Mondattani jelenségek

A mondatépítkezés szintén a szecessziót jelzi. A kezdő két sornyi szöveg egyszerre felkiáltás (erre utal az "Óh" indulatszó is) és megszólítás. Mintha valamilyen hegyről nézné a költő a hajnali pírban ébredni kezdő gyönyörű(nek látott) várost. A mondat csupa névszóból áll (azaz nominális stílusú, ld. Brauch 1976) és hiányos mondat (bár éppenséggel ki lehetne egészíteni például a létige egyes szám második személyű alakjával: vagy; vö. Rácz 1968, 212). Nominális stílusú a következő három sorbeli szövegrész is, majd ezt követi a "Be"-vel kezdődő óhajtó mondat. A legtípusabban szecessziós jelenség azonban a már tárgyalt litániaszerű ismétlés, illetőleg egyben indázó mondatépítmény, a végén a szintén idézett "bővülve tovahullámzó szerkezet"-tel, melyet még evokatívabbá tesz a "szép minden", "szent minden" kifejezés, tudniillik a "minden"-nek nem szokott jelzője lenni.

E) Szövegtani jelenségek

Az egész költeményen végigvonuló -- már a címben is megtalálható -- ellentétet emelhetjük ki. A szecessziós szépséggel és "Csodálatos Élet"-tel szemben hétszer hangzik el: "És mind a másé". És még az egész vers nyelvi-stilisztikai választékosságával szemben is ott van ennek a változatlanul megismételt sornak a hétköznapiabb jellege.

F) Extralingvális eszközök

Már szóltunk az "Élet" nagy kezdőbetűjéről, továbbá a "hajnal-zengés" kötőjeléről. Megemlíthetjük még, hogy a nyolcadik sor végén lévő kettőspont a teljes metafora két tagját: a kifejezendőt és a kifejezőt választja szét, pontosabban az állítmányi szerepben álló "Élet szimfóniája" szerkezetet emeli ki. Továbbá a "Mennyi"-vel kezdődő tagmondatok után nincs vessző, ez minden bizonnyal ezeknek a megismételt mondatokkal való szoros egybetartozását jelzi.

6. Ennek a tipikusan szecessziós költeménynek -- s egyben jellegzetes Ady-versnek -- a hatását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy minden bizonnyal ennek az ismétlődő sorai visszhangoznak a "Mennyi jó nő, és (vagy/de) mind a másé", inkább csak az alacsonyabb szintű társalgási nyelvben használatos, általános polgárjogot nem nyert szólásban.

Irodalom

A mai magyar nyelv rendszere. Szerk. RÁCZ Endre. Budapest 1968.

BRAUCH Magda: A nominális szerkesztésmód Kosztolányi Dezső műveiben. In: Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Szerk. SZABÓ Zoltán. Bukarest 1976.

Magyar értelmező kéziszótár. Szerk. JUHÁSZ József--SZŐKE István--O. NAGY Gábor--KOVALOVSKY Miklós. Budapest 1975 (2. kiadás)

KIRÁLY István: Ady Endre I--II. Budapest 1972. (2. kiadás)

SZABÓ Zoltán: Kis magyar stílustörténet. Budapest 1982.

TÖRÖK Gábor: Lírai igefüggvények. Budapest 1974.

